

## Скривджені й нескривджені

Нечуй-Левицький Іван Семенович

## I

Був пишний майський вечір. Сонце заходило за сизу легеньку хмарку й неначе обвело її навкруги золотим, лиснячим обручиком. Синє небо було прозоре та глибоке, неначе вода коло берега в морі. На небі подекуди плавали білі хмарки, як білі лебеді, і неначе гралися й розкошували в темному повітрі. Небо на заході неначе сміялось, помальоване делікатними веселими фарбами. Покроплена майським дощиком земля ніби дихала пахощами весняних майських квіток. Якась делікатна, ніби дівоча, краса була розлита в тих пишних та делікатних білих, опалових, синіх та рожевих фарбах та сутінках неба. Зірниця зійшла на небо й ніби гуляла по рожевих хмарах. Тихий рожевий світ обливав її чудове, матово-біле лице та руки, одслонені до плечей, неначе виточені з слонової кості. Великі чорні очі блищали, як зорі. Чорні густі коси вилися локонами по білих плечах. На голові в неї блищала гірлянда з троянд. Ясно-зелена сукня спускалася на хмари і була вся повита пишними гірляндами та букетами з рож та нарцисів. Зірниця тихо ступала по хмарках білими ніжками, і за слідом її ніг хмари вкривались неначе рожами та білими леліями.

Саме в той час з півдня небо почорніло, неначе з неба до самої землі впала завіса з темно-сизого сукна. Над тією темною завісою несподівано висунувся на небо довгий, блідо-сизий гребінь хмар, ніби верхи високих гір несподівано вирости з землі і гордо піднялись в ясне небо. Сонце кинуло замираючі проміння. Довгий гребінь зачервонів, як червона мідь, подекуди облита кров'ю. Верхи хмар запалали пекельним світлом. Над хмарами спашнула веселка і увігналась в середину неба гострим кінцем. На чорному фоні неба заблищали стрілами блискавки; загуркотів в хмарах грім. На хмарах з'явився чорний баский кінь з огняними очима. На коні сидів Іван Громовик в червоному убранні. Його гарне смугляве лице світилось червонястим одлиском од хмар. Щоки аж палали рум'янцем. Великі блискучі очі сипали ніби іскрами. Іван Громовик катав конем по хмарах. Кінь басував, неначе грався на хмарах, з-під копитів сипались на хмари іскри й звивались блискавками. Блискавки крутились по хмарах, мов огняні гадюки, і сипались на землю, на ліси, на села, мов огняні стріли. Громовик гуляв і милувався небом. Несподівано він углядив Зірницю і задивився і спинив коня на вершечку хмари. Він подивився на дивну красу Зірниці і пустив поводи свого коня. Кінь заграв під ним, ніби полетів з одної хмари на другу, як орел, вдарив золотими підковами об хмари і викресав блискавку. Блискавка бризнула з хмар на чорне небо, посипалась на землю. Загримів страшний грім. Голосна луна пішла по хмарах. Криваві хмари заворушились, мов живі. Блискавка посипалась огненними стрілами на землю, на ліси, на села, на городи. Столітні дуби розсипались в лісах трісками. Скелі розпадались. Хати запалали. Огняні стріли посипались і влучали в людей, влучали в високі дзвіниці і башти. На землі піднявся плач, полились сльози. А кінь басував, літав орлом з хмари на хмару. Іван Громовик чванився своєю сміливістю та силою перед чудовою Зірницею.

Зірниця дивилась на Громовика і милувалась його чудовою постаттю та бистрим рушінням на хмарах. Вона кинула очима на землю, вгледіла пожежу та людську смерть і її серце облилось жалем. Махнула вона рожевою хусточкою на Громовика. Громовик придержав за поводи свого коня. Зірниця махнула хусточкою вдруге, — довгий гребінь кривавих хмар посунувся кінцем до

самих її ніг. На йому щезла фарба крові та червоної міді. Громовик скочив з коня і пустив його на волю. Кінь, як птиця, пірнув в чорні хмари. Іван Громовик наблизився до Зірниці.

— Скажи мені, ти, шкочлива сило натури, нащо ти чиниш людам таке лихо? — спитала Зірниця у Громовика.

— Я і в думці не маю чинити людам лихо! Я посилаю їм добро на землю. Дивись, як зеленіють ниви, зеленіють луги, цвітуть садки! То все моє діло! — сказав Громовик.

— А придивись лишень лучче до тієї бідної землі! Чи ти не бачиш, як через твої іграшки ондечки горять ліси, горять хати, падають мертвими люде, розвалюються палаци та башти? Чи вже ж ти того не примічаєш? — спитала Зірниця.

Іван Громовик спустив очі вниз і примітив пожежу та смерть. Він задумався.

— Я не доглядівся, що я нарочив шкоди людам. Але, бач, мені, молодому, так хотілось нагулятись по небі, в хмарах, побасувати на моєму дивному коні та ще перед такими пишними очима, як твої... Як углянув я тебе всю в рожах та леліях і як углядів твої чорні очі, то не вдержав свого коня, пустив по волі... — сказав Громовик.

— А я люблю людей. Я кроплю їх садки та ліси росочу, поливаю попалені сонцем поля, наливаю соком їх овочі, кроплю виноград росочу. Роби й ти людам добре! Нащо ти кривдиш їх, робиш їм шкоду?

— Я ладен хоч і зараз полюбити тих людей, коли ти за їх встоюєш і оступаєшся, бо я тебе полюбив, як тільки вглядів твої дивні очі. Полюби мене, і я полюблю людей, полюблю землю і буду ладен розлитись по світі іскрами, влитись в живоття людей; я ладен хоч і зараз жити з ними, надарувати їх щастям... коли ти того схочеш, навіть помирати з ними, — сказав Громовик.

— Ми не вмремо, бо ми невмирущі і вічні, — сказала Зірниця. — Ти за це, мабуть, й забувся?

— Я тепер за це забувся... Подивись на мене ласкаво твоїми чорними очима, і я зараз впаду на землю і надарую людей щастям. А як мене не полюбиш, то я з горя розіллюся, розсиплюся в натури і згину без сліду навіки... В мене огонь в серці, полум'я в душі. Я нарочив лиха людам, але я увесь добро, як і ти вся добро й кохання й щастя!

Громовик ухочив своєю горячою, як огонь, рукою білу руку Зірниці й поцілував горячими устами. В синьому небі блиснули срібні блискавки і погасли. Грім загримів стиха, неначе веселенький сміх розлігся в хмарах. Зірниця глянула на чорні Громовикові кучері, на блискучі очі і сказала:

— Я тебе люблю, але жаль мені землі, шкода мені безщасних людей!

— Я розіллюся, розсиплюся і впаду на землю для людського щастя, для добра, тільки поцілуй мене хоч один раз! — сказав Громовик.

— Як ти впадеш на землю, то й я впаду слідком за тобою: без тебе мені небо вже не буде небом, — сказала Зірниця, і її шоки спалахнули рум'янцем. Вона положила свої холодні марморяні руки на його дужі, мічні плечі. Громовик обняв Зірницю горячими руками і поцілував. І на землі в той дивний майський вечір розпускались, розвилися й зацвіли мільйони рож, троянд, лелій та нарцисів. Запахли квітки і розлили свої солодкі пахощі на всі садки та степи; живе живоття вдарило джерелами по всій країні. Одразу вирости в одну ніч зелені посіви на нивах. Зазеленіли луки буйною травою. Запахли зіллям та квітками ліси та гаї. Земля ніби

закуріла ароматами. Заспівали разом соловейки в садах, защебетали усякові пташки, заспівали дівчата на улицах. Очі дівочі розлили ніби чари на молодих хлопців. Земля і небо налилися радощами, щастям та коханням. Затріпався, закидався живчик природи й самого живоття, — і все, що було на землі живе й молоде, почувало в собі одгук того живучого живчика.

Небо темніло. Земля тонула в сизій прозорій імглі. Пишна вечірня зірка засяла на голові в Зірниці між пахучими рожами її вінка, мов блискучий діамант. Білий світ од зорі впав на мarmorяне чоло Зірниці, на її щоки. Вона вся світилась тихим світом в гарячих огнястих руках Громовика.

— Я буду любити тебе довіку, доки стоятиме земля, животітимуть люде й світитиме сонце. Ти будеш навіки моєю! — сказав Громовик, притуливши свою щоку з палким огнястим темним рум'янцем до рум'яного личка Зірниці.

— Тоді я буду навіки твоєю, як ти надаруєш люде щастям і не будеш їм шкодити своїм легким серцем та вередливою волею. Он глянь на ту землю, що закутується в темряву. Скільки сліз на тій землі! Я менше вилила роси на землю, ніж люде вилили сліз. Іди між люди, направ їх на добро, і я твоя навіки! Та я оце крадькома вийшла гуляти, не спитавши своєї матері Сонця... Я потаєнці од неї оце тепер стою з тобою. Коли б часом батько не вглядів та не сказав матері. Моя мати любить мене, але вмє й гніватись...

Тим часом з-за лісу сховався старий батько Зірниці — Місяць. З-за лісу виглянула його крута лиса голова, здорова та блискуча, потім висунулись запалі очі, неначе темні плями, а далі викотилось усе лице, червоне та широке. Збираючись на роботу на усю ніч, Місяць лигнув добру кварту горілки, і його вид та кирпатий ніс почервонів. За лицем висунулась з-за лісу місяцева сива та довга борода, як полотнище білого легкого туману, а потім потяглася по сизому, фіолетовому небі його широка та довга одежа і вкрила прозорим туманом ліси та садки. Місяць окинув очима землю та небо, вглядів дочку в обнімку в Громовика й голосно кашлянув. Зірниця оглянулась, одскочила од Громовика і сховалась за хмару. Громовик перекинувся блискавкою і пірнув в густу, мов дим, хмару.

— Прощай, моя зоре! Незабаром я, неприкаяний, впаду на землю, вволю твою волю, а з землі вернуся до тебе на небо вже інший! — крикнув Громовик, потопаючи з конем у хмарах.

Місяць посварився пальцем на Зірницю. Зірниця засоромилась, почервоніла й сховалась у хмарках.

— Потривай же, дочко! скажу я матері! Дасть вона тобі доброї прочуханки, щоб ти не цілувалась з хлопцями, — сказав Місяць сам до себе й пішов угору на небо. За ним повилася по землі і в небі довга, наче виткана з туману, його прозора одежа.

— Ой, коли б же не забути до ранку та сказати жінці про дочку; може, трохи прислужуся жінці, щоб не так лаялась. Ой, мабуть, забудуся! Чогось на старість у мене голова стала дїрява. Що впаде в голову, то зараз і випаде, як з решета висіється. Ой, забуду! — мимрив собі під ніс Місяць, обсипаючи землю блідим зеленуватим світом.

На небі набігли дрібні, мов смушки, хмарки і заслонили Місяцеве лице.

— Одже ж забуду! Ой, забуду, — бубонів Місяць, одганяючи рукавом хмарки.

Хмарки одсунулись набік. Місяць знов пригадав: «Буду думати до самого світу, то, може, й не забуду», — думав він та все піднімався вгору та вгору.

На землі, в садках та в галях, голосно щебетали соловейки та співали дівчата, їх пісні долітали до Місяця. Місяць затулив вуха долонями.

— Надав же дідько отим дівкам роїть пісні так, що аж в небі чути! Одже забуду! ой лишечко! Ой, забуду!»

Замовкли на землі дівчата. На темно-синьому небі заворушились русалки, неначе білі хмарки. Світ Місяця облив їх білі лица, сині очі та русі довгі коси, промкнув наскрізь тонку прозору білу одежу. Русалки, як хмари, заворушились кругом Місяця, жартували з старим дідом, крутились навкруги його, неначе згряя лебедів. Одна смілива Русалка пурхнула проз самий Місяців поморщений вид і зачепила його одежею по носі. Другі сідали на його широке убрання. Одна смикнула його за бороду, а найпроворніша вилетіла йому на лису голову та й сіла на лисині.

— Цур вам, пек вам! Чого ви чепляєтесь до старого? Ой, забуду!.. Ей, одчепіться, бо як котрусь впіймаю, то поцілую! — гомонів Місяць, спихаючи з голови Русалку. — Шкода, що я вже старий, а я вам дав би знати себе!..

Русалки реготались, вештались, крутились кругом Місяця, виставляючи перед ним свої білі, як сніг, плечі та щоки, їх сині очі світилися чарами при світлі Місяця, а білі повні щоки та круглі плечі аж трусилися, мов драгли. Місяць аж очмарів од їх небесної краси.

— Одже введуть у гріх мене, старого! Та позаслоняйте хоч плечі туманом, капосні дівчата! Через ваші сині очі та білі щоки втрачу памороки! — гомонів Місяць.

А русалки побрались за руки, хмарками посунулись помалесеньку по синьому небі, потім стали в танець, побравшись за руки, й заспівали тиху-тиху пісню про кохання. Їх пісня злилася до купи з Місячним промінням, долетіла до землі і навела дивні, чарівні сни на молоді душі.

— Ой, як я втомився, йдучи все вгору та вгору! Коли б вже швидше йти згори! — сказав Місяць.

Холод пройняв його наскрізь. Сон налягав на очі. Зорі почали гаснути на небі. Од втоми Місяцеве лице зблідло; він позіхнув на все небо.

— Та й довга ж ся ніч! Цур їй! Пек їй! Не капосна ж тобі жінка! На дорогу не дала мені теплої одежі, так і випхнула в одній сорочці, а тепер хапай дрижаки, як циган у шатрі... Коли б уже жінка швидше виходила на зміну! Ой, спати хочу!

Місяць зблід, почав дрімати й позіхнув з усієї сили. Товсті його брови просто од носа полізли вгору по лобі, неначе дерлись на горище по стіні. Край неба на сході почав ясніти.

— Ой, я щось забув! їй-богу, забув! Отуди к нечистій матері! позіхнув та й забув! І що ж оце я був наважився не забувати! І надав же мені біс роздявить рота та позіхнути! Овва! та й довго ж моя жінка вбирається... От уже надав дідько взяти молоду жінку, та ще й гарну! Як почне прибиратись, то аж нудно стає...

Тим часом край неба зачервонів. З-за лісу на небо вийшла Зірниця, а на голові в неї блискотіла рання зоря.

— Ага, от що я забув! Добре, що ти, дочко, рано встала та вийшла гуляти. Коли б же жінка швидше виходила! Але ж вона ще цілу годину буде чепляти блискуче діяментове намисто на шию, а другу годину буде панчохи та золоті черевики взувать... Ой, сон налягає! — мимрив Місяць і не видержав далі. Проз його плила здорова, як перина, хмара. Нерушливий і ледачий на вдачу Місяць вхопив її, раптом ліг, вивернувся та й заснув, ще й одразу аж захріп на все

небо.

За Дніпром, за густим, темним лісом, заблищало небо тихим світом; на небі з'явилась пишна палата матері Зірниці — Сонця. Сонце прокинулось. Зірниця побігла в палату, щоб понести матері роси вмиватись. Як тільки Сонце прокинулось, палата засвітилась в небі, велика та висока, з золотою покрівлею, з високими стовпами навкруги та високими баштами. Золоті стіни засіяли. Кришталеві стовпи та башти розливали кругом білий, срібний світ. Золота покрівля лисніла на синьо-жовтому небі. Вода в Дніпрі засяла од берега до берега, неначе в йому лилося розтоплене золото. Сонце сиділо коло здорового на всю стіну дзеркала. Дванадцять служниць в срібній одежі вбирали Сонце. Вони завили їй кучері і присипали їх золотим порошком, наділи на голову вінок з червоних троянд, пришпилили його золотими шпильками, а зверху поклали другий вінець з діамантів. Срібну сукню вони підперезали золотим довгим поясом, а на плечі накинули золотий широкий серпанок. На краях того серпанку пришпилили кругом квітки, перемішані з дорогими діамантами. Сонце взулось в червоні черевички з золотими закаблучками, глянуло на себе в дзеркало. Служниці одчинили високі двері з дорогого кришталю. Цариця неба вийшла з палати й засіяла на все небо, на землю, на море та ріки. Палата зчезла в тому полум'ї проміння, неначе потонула в світі. Служниці голосно заспівали. Защебетали соловейки в садках, защебетали всі пташки в гаях. Все прокинулось на світі. Прокинувся й Місяць, лежачи на хмарах. Світ Сонця вдарив йому в очі. Він чхнув, витріщив очі на жінку та й згадав за свою думу.

— Жінко, чи ти пак знаєш, що наша донька вчора ввечері цілувалася з тим шибеником Іваном Громовиком серед неба, перед небом та землею? — гукнув він се та й пірнув з периною за гори.

Розсердилась цариця неба й землі і впустила довгий поділ широкого золотого убрання, котре вона держала в руці. Золотий поділ розпустився гарячим, пекучим промінням над борами. Гаряче проміння впало огнем на ліси. Ліси одразу зайнялись і запалали. Пішла тихою ходою цариця над Поліссям, — болота й мочарі висихали; йшла вона понад степами, — сохла трава в степах. Пшениці та жита в'яли й жовкли. Квітки, котрі порозцвітались уранці, опівдні в'яли й засихали. Закурила земля димом та паром. Висихали річки та ставки. Товар та усякі животины ховались в ліси та очерети, звір утікав у нори. То був страшний день спеки. Аж увечері цариця схаменулась, опам'яталась і вхопила в руку поділ свого серпанку і спека спала.

Зоря знов вийшла на небо на прогуляння. Мати вгляділа її, йдучи додому в свою золоту палату, й глянула на неї блискучими сердитими очима.

— Знаю, знаю! все знаю! Мені батько сказав. Не сором тобі цілуватися з парубком перед усім небом та усією землею? Потривай же! прийдеш ти додому!

Зоря злякалась, стурбувалася і пустила з рук розкішний пучок з рож та лелій. Вона глянула на схід сонця, де було Громовикове царство, й ждала од його поради й оборони. Там уже стояла темна ніч. В темному небі сяли зорі.

Громовик сидів у своєму червоному наметі. Високі гори Гімалая виганялись за хмари і були вкриті снігом. На страшній найвищій горі стояв ясно-червоний намет і світився наскрізь. Зверху на наметі сидів орел в золотому терновому гнізді і махав крилами. За кожним рушінням його крил бризкали пучками на всі боки блискавки, сипались по наметі, падали на гори, розсипались в чорному небі. Кругом гори стояли непорушно хмари, неначе захолили білі хвилі моря, а за ними навкруги піднімались хмари, наче високі гребені гір, то шпичастих, то круглих; подекуди стояли вони, ніби високі скелі, стіни та башти; декотрі понависали зверху, понахилились набік, неначе якісь мури, що були наготові впасти. Од орлиних крил лився світ то білий, як світ сонця, і всі хмари білили, ніби вдень, — то знов лився світ синюватий, і хмари, як і гори, вкриті

снігом, синіли цвітом вранішнього неба. Лився світ червоний, і всі хмари ставали червоні, ніби облиті кров'ю. А зверху чорніло небо, неначе запнуте чорним сукном, і на йому горіли ясні здорові зорі.

Громовик сидів у наметі на золотому стільці. На пишному високому чолі лежала дума. Та важка дума похилила його голову. Він сперся на золоте поруччя стільця і підпер голову долонею. Світ лився на його хвилями через червоне полотнище намету. За наметом стояло наготові все його військо, цебто всі вітри. По один бік стояли в опрічній купі холодні вітри з довгими бородами та вусами, в білій, як сніг, одежі, з білими корогами в руках. Сизий іній слався по їх зброї, по вусах, по бородах, висів на густих бровах та віях. З їх убрання та волосся сипався сніг. По другий бік намету стояли окроми далеченько гарячі вітри з смуглявими видами, чорняві, з червоними щоками та з палкими, здоровими, чорними очима. Вони були убрані й узброєні в усе червоне, як жар, і держали в руках червоні короги; од корогов палало ніби полум'ям. Перед наметом стояли теплі вітри, біляві, з білим видом, і русяві з рожевими щоками, з розкішними русими кучерями та синіми очима. На них було зелене убрання, а в руках вони держали зелені короги, обвиті рожами та чорнобривцями.

Громовик встав з стільця і вийшов з намету. Він махнув рукою направо й наліво і сказав:

— Починайте гратись! Пограю й я на своєму коні, бо, може, на довгий час перестану вигравати на коні!

Холодні і гарячі вітри крикнули. Гора задрижала й затрусилась. Хмари, що стояли горами та муром, тихо рушились й заколихались.

— Розпочинаймо страшну бурю, бо все вже застоялося тут! — сказав Громовик. — Маю вас покинути на якусь хвилину і впаду на землю і піду між люде!

І одразу холодні вітри полетіли низом, вітри гарячі шугнули, як орли, горою. Хмари захитались, рушились, ніби страшні снігові гори рушили з місця: одні посунулись, другі впали. Здавалось, ніби скелі падали, башти нахилились, розвалювались. Вітри гули, як навіжені, то падали в море, сторч перекидались, валялись на скелі. А орел сипав блискавкою і обливав неначе кров'ю те пекло.

Громовик свиснув. Перед ним став чорний кінь з золотими підковами. З очей та вух сипались іскри. Громовик скочив на коня й пірнув з ним у хмари. З його рук посипались страшні блискавки. Загуркотів страшний грім. Огняні смуги пронизували гори та мури наскрізь, грім гримів, бив у скелі; блискавки бігали по чорному небі, як змії, десь падали в хмари, сипались на землю та на море. Здавалось, ніби настав кінець світу. А верх Гімалая стояв один непорушне з червоним наметом зверху, а кругом його стояли гарні, як весна, тихі, теплі вітри і дивились на ті страшні рушіння товаришів в небі та на землі.

## II

Палац раджі Ахмата Вішни, гарний, як цяцька, стояв на горі на березі Синього моря. Високі башти палацу сяли золотом; білі мармурні стіни лисніли, мов срібло. Вікна були обкладені квітчастою мозаїкою. Кругом садки, як зелене море! Палац стояв над заливом. По обидва боки залива вганялись у море скелі, а на скелях стриміли дві високі зубчасті башти.

Була глупа ніч. Буря лютувала на морі. Страшні хвилі кидали вгору кораблі, мов тріски. Блискавка бігала на небі. Грім гримів безперестанку. Ахмат Вішна сидів коло одчиненого вікна, дивився на величну картину і задумався. В палаці його жінка Фат'ма мучилась од родива.

Вдарив страшний грім над самим палацом. Блискавка змією впала в одчинене вікно, Ахмат Вішна впав мертвий... В той час цариця породила сина. Син був неживий. Золота блискавка впала на дитину, дитина ожила і заплакала. То Громовик упав блискавкою, дав живоття синові і, перелетом, жартуючи, вбив батька. Мати дала синові імення Саїб.

Почав Саїб підростати. Цариця приставила до нього Гаруна-пашу, щоб він доглядав сина і виглядів, виховав його на раджу. Гарун приставив до Саїба вчителів. Маленький Саїб був дуже розумний хлопець і вчився так добре, що незабаром став трохи не розумнішим за свого напутника і вчителя, забивав баки в змаганнях Гарунові-паші.

«О, погано! — подумав Гарун-паша. — З Саїба вийде дуже розумний раджа, а се для мене і для всіх пашів не на руку».

Ото він наговорив Фатьмі, що вчителі вже дуже мордують царевича наукою.

— Борони боже, ще дитина заслабне і умре! — казав він цариці. Цариця пойняла віри й попрогонила вчителів, а книжки позамикала в скриню. Гарун-паша звелів учити Саїба муштрів.

— Тобі, царевичу, треба вчитись воювати. Меч тобі в руки, а не книжка! — сказав Гарун-паша до Саїба. — Ти колись будеш славним раджею. Тобі треба буде воювати, землі забирати, царства руйнувати та слави добувати.

Але Саїб дуже бажав читати книжки, бо в його був великий потяг до книжок. Але мати одняла книжки, і він мусив щодня муштруватись.

Раз питає він у матері:

— Хто то, мамо, живе за стінами нашого палацу? А вона каже:

— Городяни та селяни.

— А поїдьмо, мамо, та подивімось на тих городян та селян! — каже Саїб. А мати каже:

— Тобі, сину, не годиться їздити нікуди, хіба до мечеті, бо ти будеш раджею.

— А мені, господи, як хочеться поїхати по нашому царстві та подивитись на людей! — каже раз Саїб до Гаруна-паші. — Хочеться мені подивитися, хто там живе в тих селах, які там люде, що вони роблять?

А Гарун-паша каже:

— Не можна, царевичу, щоб мужики бачили твої ясні очі, бо як вони побачать тебе, то зараз помруть.

— А як же вони живуть? Чи так, як і я, як ти? — питає царевич.

— Трохи так, а трохи не так, бо вони мужики. Ми їмо з золотих тарілок, а вони з срібних або фарфорових; ми їмо гусятину та курятину, а вони баранину; у нас гроші золоті, а в них срібні, — каже Гарун-паша.

— Ого! то й їм непогано жити на світі, — сказав Саїб, — а все-таки мені хотілось би подивитися, як люде живуть в моєму царстві.

— Не можна, не можна тобі й їздити та швендять по селах, як простому чоловікові. Тебе бог

посадив на царство й панство і заборонив тобі бачитись з якимись там нікчемними створіннями. Один бог на небі, а ти бог на землі, — навчав Саїба Гарун-паша.

Саїб пойняв віри, але все-таки йому дуже хотілось побачити світ та людей. Мати й Гарун-паша не пускали його за стіни палацу, котрими був обмурований великий та пишний садок на кільки верстов понад берегом моря.

В той час, як Громовик упав з неба блискавкою на палац раджі Ахмата Вішни, Зірниця гуляла на небі й бачила, як Громовик перекинувся блискавкою і впав на землю. Її взяв жаль, і вона з горя слідком за ним упала на землю зіркою — недалеко од моря і розсипалась золотими іскрами над хатою вбогого селянина Чонгара. В ту ніч Чонгарова жінка Зінаїда породила дочку.

Маленька дитина, розплющивши оченята, не заплакала, а засміялась. Од того сміху розлився світ по хаті, неначе од ясної вечірньої зорі. Батько злякався, мати здивувалась, а баба-повитуха промовила:

— З цієї дитини вийде щось дивне: це, мабуть, само небо послало вам на втіху та на радість не дитину, а вечірню зірку. Дівчину назвали Памірою, а люде прозвали її Зірничкою.

Ото росте Паміра розумна, гарна та пишна, як у саду вишня. Очі карі, великі та ясні, як зорі, брови чорні, тонкі, чоло біле, вид веселий, губи червоні, коса до пояса, стан тонкий та гнучкий. Всі люде задивлялись на неї та казали, що такої краси ні змалювати, ні в казці про неї розказати. Весела, як рання зоря, моторна, жвава, як морська хвиля, голос тоненький та голосний. Паміра вставала рано на зорі, йшла в берег до річки по воду, ставала до схід сонця, співала і сама складала такі веселі пісні так, що всі сусіди прокидались од сну; всі пташки в гаях обвивались до неї. Заходило сонце, Паміра ставала на скелі над морем, дивилась на глибоке червоне небо на заході і знов починала складати й співать пісні, вже інші, сумні, жалібні, про людське горе. Вона не співала, а ніби тужила. Всі дівчата збирались кругом неї, слухали пісень, переймали, а потім самі співали їх.

— Чи вона царівна, чи королівна? — казали люде, дивлячись на Памірину красу та слухаючи її пісень.

Чонгар та Чонгариха були дуже вбогі люде й жили в низесенькій землянці, не мали ні худоби, ні грошей. Але з того часу, як почала підростати Паміра, все їм пішло на руку. Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте, як на дріжджах; посадить вона дерево в садку, дерево швидко приймається і за літо вижене паростки вище од хати; покропить бджоли росою, рої йдуть, аж гудуть. Як часом не було довго дощу, Паміра до схід сонця обійде поле, і роса впаде, неначе густий дощ, і хліб вродить, як золото. Став Чонгар заможніший, поставив собі в городі невеличку хатину, розвів худобу, спромігся поставити в садку невеличку пасіку. Але все-таки він зістався незаможним чоловіком.

Раз Памірі хтось показав, як читати по книжці, і вона одразу постерегла все і швидко вивчилась читати. До неї приходили за порадою навіть старі розумні люде. Паміра всім давала раду, бо не цуралась і найбідніших людей в околиці, і всі казали, що не дурно ж їй дали ймення Паміра, цебто покрівля і захист усього миру.

Ото вже Паміра стала доросла. Всі хлопці на селі залицялись до неї. Двері од старостів увечері сливе не зачинялись. Засилали до неї старостів і з сусідніх сіл, навіть міщани та міські дрібніші купці. Паміра ні за кого не хотіла вийти заміж.

— За кого ж оце, доню, ми тебе оддамо заміж? — питала часом у неї мати.



— За того, мамо, оддайте мене, кого я щиро покохаю та хто матиме спроможність і силу оступитися за нас, простих людей. Я бажаю добра всім людям, але моє серце нахилиється до вбогих та безщасних.

— Ет! це твої вигадки та примхи! А я оце сподіваюсь кращих старостів од якогось царевича або княжевича, бо хіба є в світі друга дівчина, краща та добріша од тебе? — казала не раз мати, заплітаючи дочці довгі чорні коси в гарні дрібушки.

— Я, мамо, зроду-звіку не пішла б за княжевича, якби він був гордий та не любив простих людей, — одказувала завсігди Паміра, — я б оддала красу свою і своє серце і навіть своє живоття тільки за щастя вбогих людей. Бачте, як нам важко жити в світі, як ми марніємо, тратимо силу од праці.

— Але де ж нам, доню, такого жениха взяти? Підеш, серце, за такого сірого та репаного мужика, як і твій батько. А ти робоча та вродлива на вдачу, то, може, будеш лучче жити, як ми з батьком живемо.

— А я, мамо, все думаю про те, щоб не тільки мені, але й усім убогим людям було добре жити на світі, — смутним голосом одказала Паміра, і на її очах виступили дві сльози, як дві росинки на чорних тернових ягідках.

Одначе час минав. Прийшла пора і для серця молодії дівчини. Вона частіше виходила ввечері на скелі на березі моря, довше стояла там, складала смутні пісні про кохання, палке, гаряче, як літній світ сонця. Вона неначе сподівалась когось з-за моря, когось виглядала, чогось турбувалась...

Тим часом царевич Саїб виріс високий та рівний, як явір над водою. Стара мати не могла натішитись його чорними очима, смуглявим рум'яним лицем та чорними кучерями. Сміливий та проворний, він любив катать по садку на баскому коні, перескакував через рови, через кущі, через потоки, неначе блискавка через хмари. Мати почала вмовлять його, щоб він оженився.

— Мамо, як угляджу будлі-де таку панну, яка мені часто сниться, то я ладен і ожениться, — сказав він матері. — Мені часто сниться якась незвичайна дівчина: лице біле, матове, як слонова кість, очі чорні, брови мов веселки на високому чолі. Сниться мені часом, що вона така легенька, як повітря або туман, і ніби все ходить в квітнику поверх левкоїв та гіацинтів і ні одна квітка не вгинається під її легенькими черевичками; часом сниться, що вона ходить по хвилях на морі, то ніби пливе на рожевих хмарах на заході сонця, в дивному зеленому убранні, вся в рожах та леліях, і співає такі дивні пісні, що в мене серце замирає. А в неї на голові вінок з рож, а над вінком сяє вечірня зірка...

Цариця звеліла всім пашам привести своїх дочок в садок, щоб син подивився на їх. «Може, знайдеться така, котра буде схожа на його мрію», — думала мати.

Всі дочки пашів повбирались в дороге убрання, поначіплювали на себе золота та лиснючих дорогих діяментів і вийшли в садок на прогуляння на те місце перед палацом, де розстелялись, ніби дорогі килими, усякові квітники, де вода бризкала з фонтанів.

Саїб став коло вікна і придивлявся, чи не впізнає хоч сліду тієї краси, що йому снилась і привиджувалась. Гарун-паша тихенько підійшов до його і сказав йому:

— Ож придивись лишень, царевичу, до тієї чудової дівчини, що нахилилась, щоб зірвати троянду! Певно, вона тобі сподобається, бо кращої од неї й на світі нема.

Царевич подивився та й каже:

— Ота висока та суха, наче драбина, чорна, як циганка, з таким довгелецьким носом, як у чаплі? Ну, знайшов красуню!

Гарун прикусив язика, бо то була його дочка. Він хотів, щоб його дочка стала царицею.

— Ні, мамо, не така краса мені снилась, яка в тих поганеньких дочок пашів! Одна губата, друга кирпата, третя чорна, інша кривобока, — сказав Саїб.

Тоді мати послала закупити в цілому царстві найкращих невольниць, убрала їх в дороге прозоре убрання, поставила їх рядком кругом пишної зали й звеліла Саїбові впізнавати ту красу, що манила його в сні чарами. Чудові невольниці сяли красою, як зорі в вечірньому небі, але Саїб не знайшов між ними такої, яка світила в його душі, мов вечірня зоря.

От Саїб і каже матері:

— Поїду я, мамо, по своєму царстві й по чужих краях: і свій народ побачу, і, може, де вгляджу або напитаю таку царівну або князівну, яка мені привиджується у сні, та й привезу вам невістку.

Мати не пустила сина з дому, не пустили його й паші. Тоді він покликав свого вірного товариша, молодого сина одного паші, Мурата, звелів йому набрати усякої харчі та вночі приплисти човном до однієї башти в садку. Мурат потаємці приплив човном в садок. Саїб тихенько вийшов на берег, сів з Муратом на човен та й попливли вони морем по вольній волі.

Пливли день, пливли другий... та все недалечко од берегів, бачили вони на березі села, але як вони зроду не бачили сіл, то їм здалося, що то якісь могилки або здорові комашині купи.

Ото на третій день припливли вони до скель, розкиданих коло берега. Сонце вже стояло на заході. Вода лисніла проти червоного неба. Тихі хвильки плескалися, ніби лащились до мокрого каміння.

Чують вони, якийсь дивний дівчачий голос співає пісні. Перша пісня була весела, як сміх. Дрібна луна лилася між скелями, неначе сипались та дзвеніли перли, падаючи на скло. Їм вчувалося, що голос ллється з води, з хвилі. Вони оглядались навкруги й ждали, чи не випливе часом де з моря русява русалка, що співає та регочеться в хвилях. То знов їм здавалося, що голос ллється з синього неба. На небі плила, ніби лебідь, рожева хмарка, і ніби з неї лився дивний голос, солодкий, як кохання. Коли це одразу несподівано розляглася пісня поважна та сумна. Саїбові та Муратові здалось, що вона ллється з останнього променя сонця, котре розсипалось над морем на небі кругом заходу, ніби горіло й жевріло шпичасте червоно-золоте колесо. Вони повернули човна до берега. Пісня полилася од скелі, котра стояла над берегом. Та жалібна пісня доходила до серця, вимовляла якусь втрату, якийсь смуток та жаль за втраченим щастям.

— Боже, чує моє серце якесь велике нещастя! — промовив сливе нишком Саїб. — Десь я чув цей голос, чув колись... давно-давно, неначе у сні!

Мурат повернув човна до скелі і пристав до берега. Саїб вискочив з човна і вглядів на скелі Паміру, облиту вечірнім світлом. Він прийшов до неї, подививсь їй в вічі... Його душа одразу неначе заграла, звеселилась, серце ніби заспівало. Він упізнав ту дівчину, котра йому часто снилась. Йому здалось, що він вже десь бачив ті пишні зоряні очі.

— Чия ти, дівчино? Чи ти князівна, чи царівна? — спитав у неї Саїб.

— Ні, я не царівна і не князівна; я Чонгарева дочка, Паміра. Ось недалечко в садочку і наша хата, — обізвалась Паміра.

— А чи не можна в вас переночувати? — спитав Саїб. — Ми купецькі сини, їздимо оце по селах та скуповуємо пашню.

— Прошу до господи! Я спитаюсь в батька.

Ото пішли вони до Чонгаревої хати. Чонгар та Чонгариха саме тоді сідали за стіл вечеряти. Саїб одчинив двері в сіни і стукнувся лобом об одвірок. Вія не звик нахилити голову в дверях. Увійшов він у низеньку хатину і ледве не достав головою до стелі.

Стара Чонгариха поставила на стіл миску вареної картоплі та поклала чорний хліб.

Саїб поздоровкався і кинув очима по хатині. Йому здалось, що він увійшов у курник або в хлів.

— А де ж ваші світлиці та кімнати? — спитав він у Чонгаря.

— Та тут же наша світлиця й пекарня, бо другої кімнати у нас нема, — сказав Чонгар. — Просимо подорожніх вечеряти!

Саїб зглянувся з Муратом. Їм обом хотілось їсти, а своя харч уже сливе вийшла. Саїб з Муратом сіли за стіл і поглядали на картоплю в глиняній мисці. Саїб узяв скибку чорного, як земля, хліба, вкусив один невеличкий кусень, жував, жував і не міг проковтнуть, а далі виплював під стіл.

— А мені казали люде, що ви їсте щодня баранину на срібних полумисках! — промовив згодом Саїб.

— То, мабуть, вас, молодих, хтось старий дурив, — сміливо обізвалась Паміра.

— Одже ж ти, дівчино, сказала правду... Чи не можна зварити нам з десяток яєць та засмажить глечик молока? — спитав Саїб у матері, але стара Чонгариха спустила очі додолу і промовила:

— Маємо тільки п'ятеро яєць. Хіба піду та дістану яєць та молока десь на кутку...

Вона обійшла куток і насилу достала десяток яєць. Паміра затопила в печі і зварила яйця.

— А молока немає у вас? — спитав Мурат.

— У нас на все село дві чи три корови, — сказала Паміра.

— А які у вас гроші, чи золоті, чи срібні? — спитав Саїб. — Мені казали люде, що в нас гроші золоті, а у вас срібні.

— Та то якийсь дурисвіт, мабуть, жартував, — промовила Паміра. — Ми і мідних грошей ледве маємо на хліб, а більше того, що ніяких не маємо.

— Мабуть, і справді з нас глузували якісь старі люде, нехтуючи вас, селян, — сказав Саїб. — Ти, дівчино, розумна, розумніша та краща за дочок пашів!

Паміра зирнула на огнисті Саїбові очі й неначе впізнала Саїба після довгої розлуки. Вона одразу

його покохала, бо не бачила ще такого красеня.

— Ти не купець, ти й не пан. Ти або княжевич, або царевич, — сказала Паміра до Саїба.

— По чім ти, дівчино, мене впізнала? — спитав Саїб.

— По твоїх очах, по твоїх речах, — промовила сміливо Паміра. — Я бачила купців та панів, але ти не такий. Ти, певно, ще не бачив світу, ні людей, бо, мабуть, зріс в золотих палатах, де, мабуть, на тебе і вітер не віяв, і сонце не світило.

Саїб осміхнувся і здивувався, що молода дівчина неначе по книжці читає його життя.

— Ти, дівчино, і справді вгадала: я царевич, — промовив Саїб і ждав, чи не впадуть мертвими од його очей ці прості люде, як за це теревенив йому Гарун-паша. Одначе вони не померли й стояли мовчки. «Вбрехався Гарун-паша! Казав: як побачать мене мужики, то попадають додолу мертвими. А вони стоять живісінькі!» — подумав Саїб.

— Чи ти пак маєш вже жениха? — спитав Саїб у Паміри.

— Та до моєї Паміри люде шлють та шлють старостів, так що й двері в нас ввечері сливе не зачиняються, а вона не хоче та й не хоче йти заміж, — тихо і боязко обізвалась Чонгариха.

— Чом же ти, Паміро, не йдеш заміж? — спитав Саїб.

— Тим, що нікого ще не полюбила, а може, й тим, що тебе ждала, — сміливо сказала дівчина, осміхаючись.

— Та й гостра ж ти, дівчино, на розум! — обізвавсь Саїб. — Коли ти правду кажеш, то я візьму тебе за жінку. Будеш зо мною царювати і мені правду казати, бо кругом себе я чую тільки неправду та облесливість, їдь зо мною, дівчино! Давно вже мені сняться такі пишні очі, такі чорні брови, як твої. Якась сила призначила тебе для мене, а мене для тебе; а яка сила, де вона, звідкіль вона, сього я не можу знати. Без тебе і сонце не світитиме для мене...

— Коли ти уподобав так мене, то я поїду з тобою хоч і на край світу, — промовила Паміра, — а як у тебе думка, щоб узяти мене тільки за невольницю, то спасибі тобі за таку ласку! Я люблю волю більше, ніж тебе. Моє серце встоює за вольних, за вбогих та за безщасних.

— Та й моє серце до їх горнеться. Ти в цьому мені до мислі, а як до мислі, то і до пари, — сказав Саїб і витяг з кишені капшук червінців і поклав на стіл.

— Це вам, старі, на гостинець та курочка, що несе золоті яєчка. Поставте собі гарну хату, купіть воли та корови, — сказав Саїб. — Бувайте здорові! Вбирайся ж, Паміро, в дорогу!

Паміра вийняла з скрині одержу, вийняла чарівний вінок з рути, зеленого барвінку та павиного пір'я і завинула його в хусточку. Вона попрощалась з батьком та з матір'ю та й сіла на човен з Саїбом. Човен поплив, і Паміра заспівала на прощання з батьком та матір'ю пісню. Голос поліг тугою понад берегами.

Пливуть вони день, пливуть і другий. Третього дня вони доплили до чужого царства, де вже царював арабський емір Карапет.

Над морем піднімались високо в небо дикі, стрімкі, скелисті гори. Одні гострі верхи скель були червоні, неначе тліли, як жар, другі стояли чорні, як обгорілі, інші були фіолетові, а вище од

усіх вганялась в небо біла гора, закидана льодом та снігом. В синьому чистому небі верхи скель визначались, ніби намальовані пензлем. А під горами стояв палац з позолоченими банями. Кругом його зеленів старий дивний садок, кругом обсаджений пальмами.

Човен пристав до берега. Саїб сказав Памірі:

— Постережи ж та гляди добре човна, а ми з Муратом забіжимо в гості до царя Карапета та подивимось, як проживає мій сусід. Але як я оце піду до нього в палац, коли в мене нема дорогого убрання?

— Скажи Карапетові, що ти не зумисне приїхав до його, а випадком вступив по дорозі, — сказала Паміра.

Саїб та Мурат попростували до палацу. Між двома зубчастими баштами стояла велика брама; коло брами лежали два приковані ланцюгами леви. Саїб та Мурат пройшли через браму, перейшли садок і увійшли в палац. Саїб сказав служникам, щоб оповістили Карапета, що сусід царевич Саїб, гуляючи човном по морі, завернув до палацу і хоче з ним побачитись. Служники ввели Саїба й Мурата в палату. На золотому троні сидів старий цар Карапет з сивою довгою бородою. На йому блищала вишита золотом мантия, а на голові сів золотий вінець, обсіпаний дорогими діамантами. Саїб поклонився йому і привітався з ним.

Старий Карапет гордовито подивився на Саїба з свого трону, бистро окинув оком його просту буденну одягу і не глянув навіть на його товариша. Він схилив голову і щось думав; потім звелів невольникам застелити стіл, попросив гостей на обід, сів і сам поруч з ними, але все на-суплював брови і більш мовчав, ніж розмовляв.

Тим часом Карапетова дочка Милексита заглядала з своїх покоїв в залу через віконце з кратками, котре було зроблене високо в стіні, сливе під стелею. Вона була вже немолода, негарна, дуже чорна, ще й горда, як і її батько. Вгледівши палкі Саїбові очі, рум'яні щоки та чорні кучері, вона зразу покохала його так, що трохи не вискочила з своїх покоїв та не побігла до царського стола. Стара нянька вхопила її за рукав, вп'ялась руками, мов п'явками, і насилу вдержала її за руку.

Пообідавши з Карапетом, Саїб сказав:

— Вибачай мені, ясний раджо, що я так по-простацькій заїхав до тебе, гуляючи по морю на човні, але смію спитати тебе: чого ти такий сумний та неласкавий до свого сусіди? Може, тебе будлі-чим прогнівав мій батько?

— Та то, Саїбе, в мене з твоїми предками давнє ворогування. Двісті год минуло, як прапрадід твого батька воював з моїм прапрапрадідом і одняв од його один город та двоє сіл, забрав сто волів, двісті овечок, три корови, два бугаї та три поросні свині. Це записано в наших старих пергаментях. І я вчора неначе зумисне за це прочитав. Це для мого роду велика гана й приниження. Я не можу бути твоїм щирим приятелем, хоч ти мій сусід...

Саїб прикусив спідню губу, уклонився Карапетові й мовчки вийшов з палацу. Милексита не втерпіла і, заслонивши вид густим серпанком, прожогом вибігла в садок, щоб останній раз глянути на Саїба. Вона дивилась на його з-за кущів троянд, як він ішов між квітками, потім вхопилась за серце і впала на траву. Стара нянька насилу довела її до покоїв.

Саїб сів у човен і поплив коло берегів моря до своєї столиці. Діждавшись ночі, він пристав човном до берега в садку свого батька і повів Паміру до високої башти, котра стояла на скелі над самісньким берегом серед високих пальм. Він увів її в маленькі, але гарно і чисто прибрані

покої в домку, що стояв спостінь з баштою, і звелів їй там зостатись. Мурат покликав одну служницю, Селиму, звелів їй зостатись з Памірою в башті, служити їй і приносити їсти й пити, усякову їжу й вино. Саїб обіцяв одвідувати Паміру, поки він стане царем та й візьме її за жінку.

Саїб з Муратом тихенько вернулись у свої покої та й полягали спати.

### III

Вранці в палаці і в місті пройшла чутка, що царевич вернувся. В палаці все заворушилося. Збудили царицю. Цариця прожогом побігла до сина в кімнату і кинулась і вхопила в обнімок та цілувати. Націлувавшись, вона стала сердитись та докорять синові, що він поїхав в світи, її не спитавшись. Почала вона розпитувати, де він був, що він бачив?.. Син розказав все дочиста про свою мандрівку й пригоди, тільки нічого не сказав, що привіз з собою ту красуню, котра все привиджувалась йому у сні.

— Ото, мамо, наші паші набрехали нам, що в нашому царстві всім добре жити. Я бачив на свої очі свій народ, і мені здалось, що то навіть не люде... а ніби якісь животини або мавпи, щось тільки схожі на людей. Ой мамо, мамо! Як вони живуть! що вони їдять! як вони працюють! Нігде правди діти — погано в нас!

Саїб розказав, що заїздив до сусіди еміра Карапета; розказав, як той царьок гордо і непривітно обійшовся з ним. Мати страшенно зобідилась, розгнівалась і пішла та й розказала своїм пашам. Паші розлютувались і обіцяли помститись над Карапетом, як тільки Саїб стане раджею.

Минуло кілька день. Мати примітила, що її син ходить все смутний, все чогось задумується та часто кудись утікає з палацу, неначе десь ховається.

— Чого ти, синку, нудишся? Може, ти надивився на всякі дива на світі і тобі в нашому палаці стало невесело? Маєш волю, маєш золото-срібло. Розважай себе усім, чим тільки твоя душа забажає!

Вона покликала молодих синів пашів і веліла їм забавляти сина кінським скаковищем. На великий вигон виїхали сини пашів на дорогих конях. Вивели й Саїбові такого арабського коня, котрому й ціни не можна було скласти. Винесли йому дорогий убір, обсипаний дорогими діамантами. Саїб зирнув на коня і повеселішав. Він не схотів вбиратись в дорогий убір, надів червоний простий жупан і скочив на коня. Кінь став дибки й захріп. Сини пашів стали з ним поруч на конях, і всі вони покатали наввипередки. Саїбів кінь розпустив хвоста по вітру, роздув ноздрі, насторочив вуха й покатав, як стріла. Всі zostались позаду. Саїб почув у собі живу силу вітру та блискавки, торкнув коня в боки золотими острогами. Кінь катав, неначе летіла стріла, не черкаючись копитами об землю. Червоний жупан на Саїбові миготів, як блискавка. Саїб прикатав до палацу, кинув поводи, сів на східцях і знов задумався. Вже навіть не дивився на ігрище.

— Чогось мій син журиться. Він щось має на серці та не хоче признатись. Треба його забавлять, — сказала мати пашам. І вона звеліла покликати в палац усіх пашів з жінками й дочками. Ще й сонце не зайшло, а палац наче запалав світлом. Велика світлиця ніби палала од світла. Цариця сіла на золотому троні й посадила поруч з собою сина. Гості сіли за довгі столи. Чорні невольники та білі гарні невольниці розносили дорогі страви й усякі наїдки на золотих тарілках та вина в золотих кубках. Після обіду розіслали в залі перські килими. Увійшли невольниці з арфами і заграли чудові пісні до танців. Баядерки висунулись рядком нешвидкою поважною ходою з дверей з другої зали, закутані в легкі прозорі індійські покривала, і почали танець. Саїб схилив голову, подивився, а потім згодом вже й не дивився на той танець.

Після танців знов одчинились двері і увійшла найкраща невольниця. Вона сіла серед зали на срібному стільчику, заграла на арфі й заспівала пісню про кохання.

Саме в той час в одчинені вікна з садка полилася пісня ще голосніша й краща, ще гарячіша. Чудовий голос лився, ніби з неба, і заглушив пісню гарної невольниці. Голос лунав по садку. Розляглися по залі трелі, ніби солов'їні. Здавалось, защебетала дужим голосом якась невідома пташка.

Саїб підвів голову. В його очах блиснув ніби огонь. Гарячий рум'янець вдарив йому в щоки. Всі в залі схопились з місця. Невольниця замовкла й сама почала слухать той спів. Саїб вибіг з зали у садок. За ним кинулась мати, а слідком за нею рушили довгі рядки пашів та панянок.

За баштою над садком блищала вечірня зірка, велика та ясна. Світ, то червоний, то зеленуватий, миготів, дрижав, переливався. Зоря сяла, світила на садок, розливала кругом себе далеко світ. І звідтіля лився той дивний голос то тихо-тихо, як шумить потічок, то голосно й весело на весь сад, як весняна пісня соловейка.

— Це ти, царевичу, привіз із-за моря якусь райську птицю та й пустив у садок, — обізвався Гарун-паша.

— Я вгадую, яку це пташку привіз ти, сину. Це не зоря, це краса дівоча, — одказала мати.

І справді, одна мати вгадала правду. Саїб зараз побіг в садок. Він попрямував до башти. На скелі стояла Паміра в рутяному вінку і співала пісню до зорі. Вінок тріпотів без вітру, тріпотів сам по собі і з його лився світ на садок, на скелі, на море. Лице в Паміри світилось такою красою, очі блищали таким блиском, що Саїб припав до її плеча і не мав сили одійти од неї і вернутись до гостей.

— Зоре моя вечірня! Я, здається, любив тебе ще тоді, як і на світ не родився. Десь ти з неба впала на землю на моє щастя, — тихо говорив Саїб.

— Чи ти пак знаєш, що та невольниця, котру ти приставив служити мені, водила оце мене в палац. Я бачила все. Яка там велика розкіш! Скільки там золота та срібла! Яке дороге убрання на твоїй матері, на жінках та на панянках! Навіщо така розкіш, така пишнота? Скільки-то грошей марнується на ту розкіш!

— Цю розкіш мати дуже любить. Я буду жити простіше, як повинчаюсь з тобою, — промовив тихо царевич.

— Вертайся, царевичу, до гостей! Вертайсь, а то як вони дізнаються, що я тут, то згублять мене з світу.

— Як згублять тебе, то згублять і мене, — сказав Саїб і вернувся до гостей.

Царевич вернувся в палац, поскидав з себе дороге убрання, вбрався в простеньку одержу і вийшов до гостей. Мати глянула на його і почервоніла з дива.

— Нащо ти, сину, вийшов до гостей в такому простому убранні? — тихо спитала у його мати.

— На те, мамо, що я не люблю розкошувати та марно тратити гроші, — нишком обізвався Саїб, але мати не вірила і сказала: — Я догадуюсь, хто тобі нашептав такі думки. Може, ти скажеш, щоб і я убралась в таке дрантя, в яке оце ти вбрався? Щось єсть! Щось трапилось!..

Син сидів мовчки. Цариця надулась і насупилася. Гості почали шепотіть одні другим на вухо, переморгувались. Вечір скінчився якось невесело, і гості розійшлись.

Од того часу щовечора і щоранку на горі чути було по всьому величезному садку дивні Памірині пісні. Вона гуляла понад морем і співала та себе розважала.

— Сину! Хто то співає в нашому садку таким дивним голосом? Кого ти привів в наш садок? Чи царівну, чи князівну, чи, може, приманив якусь русалку? — питала цариця в сина.

— Я, мамо, наглядів в одному селі дочку селянина Чонгара та й привіз її в човні. Там, мамо, така красуня, про яку тільки в казках розказують, яка мені часто снилась у сні.

— Нащо ж ти її привіз? — питає в його мати.

— Бо я її уподобав, і вона буде моєю жінкою.

— Хто? Ота Чонгарівна? Ні, сину, цього ніколи не буде! Нехай вона буде твоєю невольницею, а женитись тобі треба на царівні!

Цариця покликала Гаруна-пашу та й каже йому:

— Чи ти пак знаєш, кого привіз мій син у мій садок? Якусь мужичку Чонгарівну і хоче її настановити царицею. Ти розумієш, що з того вийде...

— О, розумію! В палаці запахне духом Чонгарів, і тоді одразу нам приборкають крила. Пхе! я не люблю цього духу! — сказав Гарун-паша.

— Пхе! пхе! — пхикнула і собі цариця і налила в хусточку пахощів та й притулила хусточку до носа.

— Коли б пак од того духу можна було оборонитись хусточкою з пахощами... — промовив Гарун-паша, — а то мужва підійме носа, а в наших кишенях буде — свись! От що! Це найстрашніша річ!

— Піймаємо ту птаху в садку та й... — промовила цариця і чикнула себе пальцем по шиї.

Стара цариця задумала згубити з світу Паміру. Одного ранку вона встала дуже рано, ще вдосвіта, як син ще спав, звеліла кільком пашам та невольникам йти з нею і впіймати ту дівчину, що співала в садку.

Тільки що блиснула зоря на небі, Паміра стала на високій скелі і залилась піснею...

Стара цариця потюпала доріжкою до тієї скелі, аж засапалась. За нею бігли паші. От-от уже недалечке була та скеля! Голос лунав близько. Але доріжка добігла до печери в скелі. Далі не було навіть стежки. Місце було заросле кущами, високим бадиллям та бур'яном. Вона ступила ногою на траву й замочила золотий черевик. Вона звеліла невольникам вистругать дерен і прочистити заступами доріжку. Невольники кинулись стругати дерен. Цариця сіла на камінь і ледве дихала.

— Я звелю зашити її в мішок та вкинути в море! — сказала цариця з злістю. — Гаруне, піди та принеси мішка! Ми впіймаємо в мішок ту пташку!..

— Ось є мішок і зав'язка! я взяв з собою, бо я знав, чого вам треба, — сказав Гарун-паша.



Він показав прездорового мішка і мотузка.

Невольники простругали доріжку, посипали її піском. Пісок був вогкий, і цариця боялась ступати черевиками на вогкий пісок. Поки побігли за сухим сукном, поки розстелили його по доріжці, щоб цариця не застудила ніг, Паміра перейшла на друге місце, в долину, над самий берег моря. Місце було заросле бур'яном. Цариця кинулась просто по росяній траві, заплуталась в лопусі і задрипалась трохи не по пояс. Вона добігла до берега в долину, а дівочий голос почувся аж на другій скелі, а потім полився в гущавині лісу. Цариця та паші бігали, бігали, плутались у високій траві, позадрипувались по самий пояс і з тим вернулись в палац. Сонце зійшло. Затихла й пісня дівоча.

Тим часом Селима, приставлена за служницю до Паміри, з-за кущів бачила, як цариця з пашами шукала Паміру скрізь по садку. Вона зараз побігла і все розказала Памірі. Паміра покинула покої в башті й перейшла жити в одну печеру в скелі серед страшної гущавини. Вони вдвох попереносили в печеру ліжка, стільці та стіл, обвішали стіни килимами, заслали землю циновками.

Стара цариця трохи не луснула од злості, а потім її взяла страшна цікавість — побачити ту співучу дівчину, котру привів Саїб. Їй все уявлялось, що син її дурить; він десь викрав якусь царівну або князівну; ото вона сама причепилась причепю до сина.

— Приведи-бо та покажи нам те диво, котре ти привіз з-за моря, — аж просила вона сина, аж намагалась щодня.

Пашихи та пашівни так само не знали, що й робити од цікавості: і їсти перестали, й спати не спали, і не вмивались, і не чепурились, та все просили царицю, щоб вона впрохала й вблагала сина привести в палац те диво дивне, що співає в садку.

Саїб довго одмагався, а далі згодився привести Паміру в палац.

Одного вечора цариця оповістила про те всім пашихам та їх дочкам. Всі думали, що царевич приведе в палац якусь чужеземську царівну або князівну, повбирались в дороге убрання, поначіплювали на себе золота та дорогих діяментів і прийшли ввечері в палац.

Саме в той час надворі була велика спека. Сонце піднімалось вдень сливе до середини неба й шкварило нещадимо. В палаці була духота, як у лазні. Стара раджиха звеліла усім двірським зібратись не в великій світлиці в палаці, а в другій світлиці в дворі, де не було й стелі. Кругом цієї світлиці, котра була схожа на дворик, стояли з чотирьох боків колони і піддержували спадисту покрівлю й стелю. З одного боку між вищими колонами під вищою стелею стояв трон з кріслом, завішаний зверху аж до стелі червоним оксамитовим балдахіном з золотими торочками. Коло дверей на приході з садка був фонтан серед зеленого кружала усяких квіток, обкладеного зелений дерном. Вже смерком цариця звеліла пустить воду в фонтан. Вода зашипіла, забила в ключі і бризнула дрібнесеньким дощиком вгору, ніби густою мрякою. В цій широкій чудній горниці стало не так душно. Замість стелі синіло темне небо, а на небі заблищали незабаром ясні здорові зорі, неначе стеля в горниці була з темно-синього сукна, обсипана великими блискучими діяментами. Високі пальми з двох боків тієї горниці неначе заглядали зверху в ту горницю своїми кучерявими верхами, дивились на фонтан та на квітки в траві навкруги фонтана та сподівались підглядіть якісь тайни, котрі діялись в цих потаємних палацах індуських раджів, часом і кроваві душогубства й усякові проступства...

Як вже зовсім смерклось, цариця вбралась і ждала з гістьми сина та його потаємно нареченої красуні, їм усім здавалось, що Саїб, блукаючи за морем, викрав якусь заморську царівну або

князівну.

Ото зібрались вони у великій залі. Невольники поставили столи з винами та з дорогими стравами й усякими наїдками.

Як тільки смерклося, Саїб узяв за руку Паміру і повів до палацу.

На троні в кріслі з слонової кості під червоним балдахіном з золотими торочками сиділа раджиха. Кругом неї й попід колонами сиділи пашихи з дочками та паші. Всі не зводили очей з дверей. Коли се невольники раптом одчинили двері, і на поріг ступила Паміра поруч з Саїбом, висока на зріст та гарна, з дивними іскряними очима. Вона була убрана в білу довгу сорочку, вишиту чудними взірцями, в червоні черевики й прикрита білим довгим серпанком, а в руці держала зелений вінок-трепіток. Саїб привів її до матері. Раджиха гордовито оглянула Паміру і здивувалась: вона не бачила ще на своєму віку, за все своє живоття такої краси. Всі гості заворушились і зашепотіли:

— Яка краса! Які лиснючі чорні очі! Які брови! Краса, як у царівни! Але ж убір! Який простий та вбогий! Це, мабуть, не царівна... це, мабуть, якась проста селянка.

«Це таки проста мужичка!» — подумав Гарун-паша.

Саїб сів і посадив коло себе Паміру. Невольники рознесли кубки з дорогим вином.

Гарун-паша взяв золотий кубок і подав на золотій тарілці Памірі. Паміра промовила:

— У нас, простих людей, такий звичай: господар частує гостя і до гостя перший п'є. Випий, пашо, до мене, а тоді я вип'ю до тебе!

Гарун одразу зблід і спустив очі. Він не випив до Паміри ні крапельки, а мовчки оддав кубок ближчому невольникові. Невольник не втерпів і, одходячи до дверей, сьорбнув трошки вина з кубка і на дверях покотився мертвий. Гарун-паша потаєнці всипав в той кубок отрути...

Невольники принесли дорогі страви і поставили на столі перед гістьми. Гарун-паша взяв одну тарілку і поставив перед раджихою, а другу поставив перед Памірою. Паміра промовила:

— Я з простої сім'ї, а в нас, простих, така поведенція, що всі їдять з однієї миски!

Вона й не доторкнулась до страви.

Раджиху брала ненависть та злість. Вона почала дорікати Памірі:

— Мабуть, ти дочка якогось великого раджі, що така горда та пишна; нічого не їси, нічого не п'єш у нас, в наших покоях; де ж твої слуги, невольники та невольниці? Певно, ти навезла їх дуже багато! — промовила раджиха.

— Я з простого роду і не маю невольників і люблю, щоб і я була і всі кругом мене були вольні, — сміливо сказала Паміра.

— Які погані слова! — зашепотіли тихо паші та пашихи.

— Де ж твої, царівно, дорогі убрання та діяменти? Чи, може, ти гордуєш нами, що не вбралася до нас в дорожче убрання? — знов ущипнула Паміру раджиха.

— Коли в кого душа вбрана в добро, честь та любов, тому нема на що чепляти на себе півпуда

каміння та золота! — сказала Паміра. — В мене простий убір, та й той я ношу поти, поки не зноситься, аби був чистий. Я не роблю так, як інші, що раз надіне шовковий убір та й кидає, бо другий раз його надівати йому вже не личить.

Раджиха й пашихи од сорому аж почервоніли і прикусили язика.

— Чи довго ти, князівно, пробуватимеш у нас в гостях? — спитав Гарун-паша.

— Я ладна й сьогодні покинути вас, — сказала Паміра, — та моє серце мене не пускає. Тільки моє серце оце моя неволя! бо приборкало мені крила. І я не вольна летіти, куди схочу.

— Чи зугарна ж ти робити яку роботу: золотом шити, шовком ткати, перлами вишивати? — насмішувато спитала раджиха.

— Я люблю працю, — сказала в відповідь Паміра, — вмію і на сорочку собі напярсти. Та якби й ваші двірські самі пряли собі на сорочки, самі шили собі убрання, то не впали б у гріх. Менше мали б часу на усякі збитки. А то вони живуть чужою працею, а самі тільки байдики б'ють та посиденьки й походеньки справляють...

— Яка нахабність! Які безчесні мислі! — зашепотіли двірські стурбовано. — Вигадала якусь працю! Що вона плете? Зашийте її зараз у мішок та викиньте в море! В мішок її!

— Чом же ти, Чонгарівно, не надіваєш свого дорогого вінка та держиш його в руці? Мабуть, ховаєш на більше свято, — засміялась раджиха.

Паміра встала й наділа на голову вінка з барвінку, рути та павиноного пір'я. Зелене листя, павине пір'я затріпотіло; з вінка полився дивний брильянтовий світ. Пишна краса Паміри заблищала, як дорогий алмаз. Чорні великі очі засвітилися розумом; біле чоло з тонкими бровами засяло. На щоках заграли рожеві рум'янці. Уста зацвіли, мов троянда. Неначе вітром принесений, впав на її плече білий, довгий, прозорий серпанок, обсипаний рожками, й оповив її ніби весняними хмарками і послався кругом неї хвилями. Перед усіма одразу засяла краса небесна, висока. Здавалось, ніби зорі впали з неба на залу й вплелися в Памірин вінка. Світ од вінка лився, дрижав, розійшовся по всій світлиці. Духота в залі щезла. Повіяло прохолодою майського ранку. Зверху посипалась дрібна роса, мов бісер. Краплі падали на гостей, на столи, і вкупі з краплями посипались дрібнесенькі рожі та фіалки. Горниця сповнилась якимись нетутешніми дивними пахощами, од котрих мліла душа, а серце наливалось коханням, добром та щастям. Десь високо в небі защебетали соловейки.

Всі гості схопились з місця і мовчки з дива дивились на Паміру.

Паміра заспівала торжествену пісню про волю людську, про кривду та правду на світі, потім простягла руку до Саїба, взяла його за руку і попліч з ним вийшла з світлиці.

Всі остовпіли... Усі двірські панії й панни помліли. Стара цариця стояла коло трону і тільки дивилась переляканими очима на слід Паміри. А через двері та покрівлю дзвеніла з садка Памірина пісня:

Я всім людям даю щастя...

Всій волі бажаю!

#### IV

Того-таки літа Саїб, вже дорослий, став раджею. Цариця та паші почали держати між собою раду.

— А що, мої любі паші! Тепер час нам направити молодого раджу на пряму й добру путь, бо через ту свою селянку він зовсім збився з пантелику, — сказала цариця. — Як ти думаєш, мій любий Гаруне-пашо?

— Ти правду кажеш! Треба роздмухати в йому божу іскру, заохотити його до війни, до слави, до славних по-бід. до пишноти та блиску. Задумаймо й почнімо війну. Саїба скривдив арабський емір Карапет. От ми й підкрутимо під його хитру та мудру штучку.

— Добре радиш, Гаруне! — сказала цариця і покликала на раду Саїба.

Вчені браміни поприносили старі пергаментні документи. Перед Саїбом розгорнули цілу осяччу шкуру, схожу на стару ганчірку, поточену міллю та черв'яками.

— Дивись, молодий раджо, які тут давні наші й твої кривди списані! — сказав Гаруя до Саїба. — За п'ятсот год передніше один пра-пра-пращур-щур Карапетів напав на наше царство і одвоював од нас оті землі, поля та сіножаті, що стеляться над морем до самісінького порога його палацу. То все було колись твоє!

Саїб почув кривду в серці, неначе його якась колька шпигнула в серце, і насупився. Він згадав, як його гордо привітав у себе Карапет.

Другий брамін приніс кілька старих козлиних шкір, списаних неправдами Карапетових предків. Десь в льохах познаходили здорові кам'яні плити, де були видовбані долотом слова про давні дії царства. Десять невольників принесли ті плити в горниці і поклали перед Саїбом.

— Читай, високий раджо! які тут кривди списані! — сказав Гарун-паша. — За тисячу год перед цим один предок Карапетів забрав у нас оті скелі, під котрими стоїть його палац, ще й опоганив наше царство: звелів дати як подать стільки ослів, скільки у нашому царстві пашів, а в своєму палаці звелів намалювати себе на троні, а перед собою на колінах усіх взятих в полон наших пашів з осяччими та баранячими головами, а самого тодішнього раджу, цебто твого пра-пра-пращура-щура з дурною курячою головою. Оповісти Карапетові війну і помстись!

Саїб спанхнув, як присок. В його душі заклекотіла ненависть і жага помсти.

— Помщуся ж і я й добуду слави! — аж крикнув Саїб. — Моє славне ймення пронесеться од краю землі до краю. Моє славне ймення на віки вічні запишуть на осяччих шкурах... «Але, — подумав він, — треба передніше спитати Паміри й порадитись, що то вона скаже...»

Він пішов до Паміри й розказав їй за свою думку.

— Брязнуть ваші шаблі, поллється людська кров ріками. Загримлять гармати, стогоном застогне земля. Ви зареочетесь побідним реготом, а ваш регіт виллється людськими сльозами. За вашими слідами поженеться пожежа, голод та смерть. Доки ви бряжчатимете шаблями? Доки той брязкіт лунатиме в світі смертю, кров'ю та сльозами?.. Ви вороги людського спокою, щастя, людського розуму! Ви темна шкочлива сила: любите чужу смерть, неначе дороге якесь насіння... Чи завоюєш же ти Карапетове царство?.. А як не завоюєш?.. Що тоді буде? Як ти загинеш, то й я вмру за тобою!

— Але ж Карапет мене зобидив. Я цього йому не подарую. В моїй душі неначе зйграла буря, заблищала блискавка; хочеться-таки погуляти. Раз погуляю, поб'юся з ворогами та й закаюсь!  
— сказав Саїб.

— Заіржуть твої коні, завиють голодні вовки в лісі, сподіваючись поживку...

І в Паміри на очах виступили сльози. Вона втерла їх вишиваним рукавом.

Загриміли труби, загули бубни: то молодий раджа скликав військо і оповістив Карапетові війну. Військо крикнуло, аж в лісі залящало, аж луна пішла горами. Заревли гармати, земля задвигтіла.

Саїб літав на арабському коні поперед війська. На бенкет кровавий він убрався, як на велике свято. Сяло золоте убрання, обсипане діаментами. На шапці блищали білі страусові пера, обсипані росою з алмазів та ізумрудів. В Саїба дрижала кожда жилка, кров грала в жилах, кипіла, неначе в ключі вбивалась. Дика жадоба руйнування, жадоба слави та багатства, чваньковитість, гордість заклекотіли в його душі, наче окріп. Він чув, як кров горіла в його жилах якимсь надзвичайним огнем, як серце бажало блискавок та грому, од котрого гинуть тисячі душ, ллється річкою людська кров. стогнуть од одчаю тисячі матерів та жінок...

Три тижні йшло військо через столицю, три місяці слідком за військом їхали карети та вози воевод-пашів з усяким добром, з наїдками, з винами, з дорогими наметами, пуховими бебехами... Паші виїжджали на війну, ніби на веселі влови.

Військо стало на границі Карапетового царства. Саїб звелів поставити свій шовковий червоний намет на пригорку. На наметі поставили срібного орла з золотими крилами. Золоті шнури спадали по наметі до самої землі. Червона корогва високо метлялась над орлом. Білі та зелені пашівські намети, прикрашені золотими шнурами, розкинулись кругом Саїбового намету. Поле наче зацвіло кольоровими наметами, ніби лука квітками.

Старий Карапет вивів проти Саїба своє міцносиле, бадьористе, хоч невелике військо. Сам Карапет виїхав простенько убраний, в чорному убранні. Військо його рушило лавами і вдарило на Саїбове військо. Повалились люде, неначе тріски полетіли під сокирою зручного, жвавого дроворуба. Річками потекла кров з спадистого пригорка на лучану зелену місцину. Бились вони день од ранку до самого вечора. На заході сонця Саїбове військо ослабло, знесилилось, подалось. Карапетове військо обступило намети пашів і намет молодого раджі... Паші і Саїб попались в полон...

Сонце зайшло червоне-червоне, неначе вмочене в кров. Здавалось, ніби люде забризкали своєю кров'ю його золоте кружало. Впала на землю темна ніч. Ще чорніша ніч впала на Саїбову душу. Саїб сидів в своєму наметі сумний та понурий і схилив голову на руки.

«Чи це сон був, чи правда? — неначе у сні майнув перед ним цей страшний кровавий день. — Де взялася та кровава буря, що збурила в мені кров? Де взявся той огонь, що запалив моє серце жадобою слави, честі, помсти! Схопився той огонь в моєму серцю, а паші роздмухали його в полум'я... Не пройде моя голосна слава од краю землі до краю; блискавкою піде од краю світу до краю моя недобра слава, зганять моє ймення усі люде і малі діти... А тепер гордість вгамувалась, серце прохололо, а душа ніби громом прибита. Я ніби орел, приборканий в клітці, в неволі... Ох, яка ж гірка неволя! Чи є що в світі гірше од неволі? Усі скарби з своїх скарбниць оддав би за волю, тільки б хіба не оддав однієї Паміри...»

Саїб вхопився обома руками за голову. Голова горіла неначе розпечена в огні. Коли це тихенько чиясь маленька смуглява рука одкинула шовкове полотнище в дверях намету.

Увійшла висока постать в одязі арабського воїна. Лице було заслонене темним тонким серпанком. Через дві проріхи блищали білки великих очей.

— Добри вечір тобі, Саїбе! — зашепотів тихий голос. Голос був м'який, дівочий. — Я Милексита, царя Карапета дочка. Не лякайся й [не] жахайся! Я вступила до тебе не по своїй волі. Я питалась дозволу в мого батька і прийшла тебе визволить з полону та захистить од безчестя та неслави. Ти вольний! Іди з свого намету і вертайся додому. Пам'ятаєш, як ти заїжджав до мого батька? Я бачила тебе через віконце і покохала тебе на віки вічні. Я вмираю за тобою і вмру, як ти од мене одкаснешся...

— Я не піду по добрій волі з полону, — тихо обізвався Саїб. — Це було б не по-лицарському.

— Одже ж вийди та подивись! Військо стереже тільки намети твоїх пашів. До твого намету ніхто не наслідиться й приступити. Ти вольний! Батько мій не скривдить тебе, не накладе на тебе свої руки. Прощай, прощай! Тікай та пам'ятай про мене! Ти будеш моїм, я буду твоєю...

І Милексита вийшла. Вона ублагала батька випустить Саїба, але за те попросила в батька постановити йому таку умову миру: Карапет мириться з Саїбом, не одбере його царства ні клаптика поля і робить честь йому, велику честь: бере його собі за зятя і оддає за нього свою дочку. Карапет знав про доччину любов до Саїба й пристав на прохання своєї єдиної коханої дочки.

Незабаром Карапет вступив в Саїбів намет і оповістив йому свою волю. Саїб думав, довгенько думав, нічого не придумав та й пристав на вмову помиритись з Карапетом. Карапет ласкаво попрощався з Саїбом і випустив його на волю. Він обіцяв незабаром прислати до його своїх посланців і з ними свою дочку.

«Невже для мене воля й честь краще од кохання? Що це я вчинив? Я продав своє серце! продав свою любов! Я впав низько, впав на самісіньке дно якоїсь темної ями... Чи видерусь я з неї на ясний світ?» — думав Саїб, вертаючись у своє царство без війська, без пашів-порадників, продавши своє легковажне серце.

Не басував кінь під Саїбом, неначе почував горе свого пана, а йшов тихою ступою, спустивши вуха. Море і землю крила вечірня імла. На заході хмарки горіли на вечірньому небі, горіли і згасли. Зійшла пишна, як любов, вечірня зоря. Саїб зиркнув на зірку. Зірка ніби сказала йому докір...

Усіх пашів велів Карапет закинути в залізні клітки і з тріумфом везти через своє царство і через свою столицю. Поперед усіх повезли в клітці Гаруна-пашу, мов ведмедя. Він сидів на помості, понурився, підобгавши ноги, і навіть на людей не дивився од великого сорому. Після того Карапет повипускав пашів з кліток і звелів вивести їх на базар. З перекупок та перепродух поздймали старі патинки, порозтягали пашів серед базару і дали їм по сто поляпасів патинкових. Старі сидухи й перекупки гнали їх кочергами через торжок і вигнали за браму з города. Паші мусили пішки плентатись до границі, заплативши Карапетові великий викуп.

Саїб вернувся в свою столицю з тяжкими думами. Він зараз пішов до печери, де в домку жила Паміра. Паміра придивилась до його, зирнула на його зблідле лице і все вгадала. З її очей закапали сльози.

— Твоє військо побите? — спитала вона в Саїба.

— Побите! і я пристав на безчесний мир з Карапетом. Чом я тебе не послухав, тебе, простої людини, але правдивої? Тільки од тебе, Паміро, я чув правду. Кругом мене одна неправда та

облесливість. Лучче б я був простим чоловіком і звікував свій вік у цій печері в садку, тільки вдвох з тобою!..

Саїб довго говорив з Памірою, але не сказав, що обіцяв Карапетові женитись на його дочці.

Тим часом після війни народ в царстві зубожів: од його позабирали до війни коні, худобу, пашню. Пішов по царстві помірок й пошесті. Обідрані, голодні люде гинули од чуми та од голоду. Народ не витерпів, кинувся в столицю. Великий натовп народу підступив під ворота Саїбового житла. Люде просили хліба, домагались свого права нарівні з пашами...

Саїб та стара раджиха зібрали в свою світлицю усіх пашів на пораду. Двічі на день збиралася рада.

Ввечері Саїб потай од пашів та од матері ходив на нараду до Паміри. Паміра, як селянка, намовляла Саїба, щоб він послухався народу і попроганяв од себе зависних, нечесних та здирливих пашів.

Паші репетували, щоб Саїб вдарив на народ військом і розпудив його. Саїб не знав, що почати і що діять...

Одного дня він вийшов на високу башту і глянув на майдан. Скільки можна було скинути оком, стовпище людей чорніло, неначе пооране поле. Було чути гук, крик, плач смерті та одчаю. В Саїба прокинулось в грудях серце. Він вернувся на раду пашів і сказав, що хоче дати права народові, дати хліб, просвіту...

Паші, як люде нестатковиті, звиклі до гойного життя та ще й нездатливі і зажерливі, загомоніли, закричали. Їх великі чорні очі страшно й люто заблищали. Стара раджиха пристала до їх і держала за ними руку. Гарун взяв під руку Саїба й повів його в раджині скарбниці. З ними пішла й мати.

Довгі, здорові скарбниці були повні золота, срібла та дорогих діяментів. На помості валялись здоровецькі купи срібних грошей, здорові шматки литого срібла та щирого золота. На столах стояли повні мішки червінців. В шафах за шибками блищали рядками золоті, дорогі вінці, обсіпані алмазами, рубінами, ізумрудами. На полицях сяли рядки золотих тарілок, полумисків, здорових кубків. Шаблі з ізумрудними рубінами та золотими держалнами висіли на стінах. Всі скарбницькі горниці блищали, лисніли, свіtilись без сонця, неначе скрізь були розсіпані по скарбах проміння сонця.

— Дивись, сину! Це скарби наших дідів, прадідів. Як поступишся хоч трошки тому чорному народові, то ці всі скарби розтануть, як сніг на сонці, а хоч і не розтануть, то більше їх ми вже не зберемо!..

— Та й наші скарбики розтануть, — обізвався Гарун-даша, — тоді ми будемо їсти з поливаних полумисків та пити з олив'яних кубків, а за золото будемо тільки вгадувати, як за дивний сон.

Саїба засліпило золото та алмази. Знов в йому заграла кров, заграла пиха. Знов він вернувся до своїх покоїв у великій тривозі.

— Синє небо з ясними зорями! святе сонце! допоможіть мені! Що мені вчинити? — крикнув несамовито Саїб.

Він почувив, що в його душі змагаються якісь дві сили і одна другої не переможе. Він знов вийшов на башту і глянув на майдан. Люде приставляли до стін риштовання, приставляли

драбини. Вже й полізли по драбинах.

Він вернувся до палати, де все сиділи паші і гомоніли.

— Куди мені пристати? — крикнув Саїб. — Що маю робити? Душа моя розривається надвоє! Серце нїє й болить. Місяцю ясний! До тебе здіймаю свої слабкі руки! Зоре моя ясна! дай мені пораду!

Саїб згадав щире серце Паміри і знов вийшов на башту. Вже вечоріло. Глянув він на майдан.

На майдані з'явився якийсь блискучий поїзд. Йшли рядками верблюди, в блискучій збруї, вкриті червоними покрівцями з золотими торочками. На верблюдах сиділи лицарі, убрані в золоті шлики й панцирі. За верблюдами заблищала на сонці золота колісниця. Колісницю везли дванадцятєро білих коней в срібній та золотій збруї. За колісницею тягся довгий рядок верхівців на конях.

Заграли на трубах.

— Одчиняйте браму! Іде царівна Милексита! — почувся голос під брамою.

Народ задивився на той пишний блискучий поїзд і вгамувався. Стара раджиха послала пашів зустрічати Саїбову наречену. В велику світлицю без стелі увійшов Саїб в дорогому рицарському убранні і сів на троні з щирого золота. Коло нього на троні з слонової кості сіла мати.

Паші і пашихи обстали палату рядками. Запалало світло. Палата ніби зайнялася. В одчинені двері вступили Карапетові еміри, смуглі, аж чорні, з чорними довгими бородами. За ними в двері вступила Милексита, висока, рівна, як тополя, але смуглява, як циганка. Вона була смуглява, але в неї була краса якась окремішня, нагадуюча красуню в книзі Соломона «Пісня піснів». На білках здорових очей наче крутилися чорні зінки. Очі аж блискали наче іскрами. Вона вся сяла в золоті. Довгий шлейф важкої сукні несли чорні арабчики. На голові у неї сяла діядема з усяких брилянтів.

Саїб та мати встали і пішли їй назустріч. Саїб глянув на її негарну вроду і трохи не впав на східцях трону.

Тим часом Селима про все довідалась і розказала Памірі. Паміра вбігла прожогом в світлицю без стелі в рутяному вінку і кинулась до Саїба.

— Дай права тим, [що] мруть од чуми й голоду! Стань за народ!

— Не можу! — крикнув Саїб. ламаючи руки.

— Ти маєш другу милу! Мене покидаєш! Прощай же навіки! — сказала Паміра.

Вона заспівала сумну-сумну пісню на прощання. Паміра почала потихеньку та помаленьку підніматись в небо. Дивний світ од її вінка лився зверху. Вона піднімалась вгору і все співала. Пісня ставала все тихіша. Паміра все йшла на захід сонця і заблищала на небі вечірньою зорею.

— Ти мене покинула і вже ніколи-ніколи не вернешся до мене, моя вечірня зоре! — крикнув несамовито Саїб, з одчаю вхопився рукою за серце й несподівано впав мертвим на східцях трону.

Милексита, вражена пишною красою Паміри, одразу вгадала, що в її волі було Саїбове серце,



що Саїбове життя й любов полинули на небо слідком за Памірою.

Тільки що Саїб впав мертвим, Милексита заголосила, застогнала, впала додолу, припала лицем до холодних грудей Саїба, і сама вмерла.

В той час в синьому небі десь взялася чорна хмара, освічена пекельним мідно-червоним кольором. Блиснула така страшна блискавка, що всі паші, всі Милекситині поїжджани позаплющували очі. Вдарив страшний грім раз, другий. Широка огняна смуга впала з неба, зверетенилась, як змія, і потрапила просто в велику башту палацу.

Вдарив такий грім, що башта розсипалась на шматочки. Палац зайнявся одразу.

— Народ висадив браму і проломив стіну! — крикнули в палаці.

Паші пороснули, як намисто з порваного разка, розбіглися з палацу і поховались у садках, в печерах. Полив дощ як з відра. Піднялася буря і роздмухала полум'я. Палац запалав і вкрився димом. Іван Громовик літав по хмарах як баскому, огнистому коні. Кінь вигравав, ставав дибки, а з-під його копит сипались жмутами страшні блискавки і обсіпали землю, й море, й пустині. Од того грому одвогло й почистішало повітря: зараз перестав помір на людях. Од великого тучного дощу вродив хліб, перестав голод. Небо спасло народ од наглої смерті й пошесті. Він утихомирився.

Паші з переляку втекли од розлютованого народу, порозбігались в кам'яні гори, в дикі ліси та поховались в скелях, в печерах. В диких горах та скелях не було кому на їх робити, а самі вони були незугарні й нездатні до будлі-якої праці. Вони мусили жити вкупі з диким звіром і згодом потім жились овочами й лопуцьками, самі обросли шерстю, як звірі. В Гаруна-паші навіть виріс вовчий хвіст та цапині роги од лісового поживку.

\* \* \*

Покинувши землю, Зірниця вернулась у свою небесну надхмарну палату.

Палата з білого та зеленого кришталю стояла високо-високо над горами Гімалаями. Легкі білі хмарки двома довгими рядками стали по обидва боки до самої палати, наче довга галерея. Там стояли рядками біляві та русяві русалки хмар та цілющої й живущої небесної води. На сході сонця вже розлився рожевий світ. Довгі рядки хмарок стали рожеві. А нанизу, неначе отара білих овечок, стовпились верхи Гімалаїв, вкриті снігом. І хмарки, і білі снігові гори заблищали рожевим світом. Глибокі зелені долини вкрились прозорим туманом. Озера в долинах лисніли, наче дзеркала, вправлені в зелені рами. І гори, і долини, і озера ніби дихали свіжою вогкою прохолодою. Синьо-рожеве небо неначе розливало здоров'я, дихало щастям на землю, вливало міць в рослини, квітки та дерева, в розкішні долини, в гори, поплутані, як фантастичний сон.

Зірниця одпочивала довго і опізнилась світити на небі. Вже сонце зійшло, як вона прокинулась. Русалки заспівали пісень. В небі набігла хмарка і заgrimів тихий грім: то заіржав білий кінь, на котрому з'явився Громовик. Зірниця вийшла з палати, махнула хусточкою і до самих копитів Громовикового коня розіслався довгий міст з хмарок, застелений та обвішаний рожевими та оранжевими килимами та хустками. Громовик покатав до того мосту, скочив на міст, доскакав до палати, скочив з коня і привітався до Зірниці.

Тим часом мати Зірниці, Сонце, вигляділа Зірницю й махнула до неї пучком золотого проміння. Зірниця уклонила Громовикові, зблідла в промінні Сонця і побігла до матері. Мати обняла її та й поцілувала.

— Вибачайте, мамо, що я оце так довго загаялась, бо заспала, — сказала Зірниця.

— Еге, дочко, довго! Тебе не було дома вже двадцяти літ та двадцять зим. Я з неба оглядала землю й море, шукала тебе і нігде не найшла. На твоє місце я поставила в небі великий ізумруд, що світив вранці та ввечері. Це ти, доню, певно, десь блукала, помандрувавши в небесний простір з тим Громовиком?

— Це правда, мамо! Мені снився сон, що я була на землі, десь ніби стала дівчиною, довго бідувала й поневірялась між убогими людьми на землі, кохала когось, схожого на Громовика. Мамо! я його і в сні бачила, бо люблю його й ладна хоч зараз піти за його заміж!

— Як хочеш, то йди за його, але вдруге не тікай з неба! — сказала мати і махнула золотою паличкою до Громовика.

Громовик блиснув блискавкою, тихою, ніби срібною, що ледве була примітна в золотому промінні сонця. Загримів дрібний грім, веселий, срібlistий, неначе регіт молодого хлопця. Громовик став перед царицею неба.

Зірниця подала йому руку. Русалки в хмарах заспівали пісню на заручини. Блискавка блиснула й оповила, неначе золотий перстень, рожевий палець Зірниці. Птаство в гаях та в садках защебетало аж залящало, квітки та дерева замаяли, зашелестіли листом. Хвилі в морі тихо заворушились й зашелестілись коло берегів. Все зраділо радістю живоття, радощами здорового погодливого дня. І ніколи сонечко не сяло, не світило так привітно та радісно, як в той день!

Настав пишний вечір. Зірниця засяла в своїй кришталевій палаті всіма кольорами веселки й брилянтів: вона справляла заручини. Всі зорі тієї ночі стали більші, світили ясніше, миготіли, дрижали світом, ніби горіли. Вони зібрались на заручини кругом палати Зірниці, сплітались у вінки, в гірлянди та букети. Більші зорі були запрохані в дружки та світилки. Небесні русалки заспівали. Тихі весняні вітри повіяли на срібні та брильянтові дзвоники, котрими була навкруги обвішана палата. Тихі вітри коливали дзвоники, і вони дзвеніли і розливали в небі райські мотиви. Небесні русалки почали танці. Узброєний Громовик прикатав на білому коні. За ним летіли на конях усі вітри в червоному, зеленому та білому убранні.

Саме тоді несподівано зійшов Місяць і заглянув в палату.

— А батька забули попросити в гості! Оце так! Коли б тобі хоч чарку горілки дали батькові! — загомонів Місяць. — Бач, яка ти, дочко, горда та пишна!

Місяць вхопив здоровий кришталевий кубок і налив собі з півкварті. То була роса Зірниці. Старий хильнув і скривився:

— Чорти батька зна, що п'ють оті зорі! Щось солоденьке та нудненьке... А достань лиш, зятю, доброї горілки, тієї, що заправлена блискавкою! — промовив Місяць.

І Громовик зараз налив йому кварту горілки, заправленої перцем. Місяць вихилив усе дочиста, до сухого дна, гикнув, цмакнув і втер губи хмаркою. Горілка вдарила йому в самісіньку лису голову: він почервонів, а потім зблід і потягся на небо, але тієї ночі світив дуже погано. Люде казали: буде дощ, бо місяць світить, ніби крізь сито, неначе йому заснувало очі, мов п'яний чоловік лупає безтямними дурними очима.

1886 року.

Джерело: І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах. Том шостий. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1966. Ст. 101 – 139.

Постійна адреса: [http://ukrlit.org/nechui\\_levytskyi\\_ivan\\_semenovych/skryvdzheni\\_i\\_neskryvdzheni](http://ukrlit.org/nechui_levytskyi_ivan_semenovych/skryvdzheni_i_neskryvdzheni)